

هنر قلمکاری در ایران

مقدمه

در طول تاریخ پر حادثه‌ی ایران، هنر پیوسته بزرگترین افتخار ایرانیان بوده و دستاوردهای هنری، هدیه‌ی دایمی ایرانیان به تاریخ جهان.

ویژگی هنر ایران در اولین نگاه پیوند شکوهمندش با زندگی است و تکیه‌ی مطمئن که بر تجربیات بشری در رشته‌های مختلف دارد. به عبارتی صریح‌تر، از قدیم‌ترین زمان اگر چه هنر امری عادی و معمول بود، ایرانیان برای زیبایی مقیاسی بلند قایل بودند و در طی قرن‌ها همیشه ذوق و فهمی عامل و استادانه مایه‌ی تعالی و ترقی هنرشان بوده ... هنر با زندگیشان پیوند داشته و انواع هنرها نیز در ارتباط با یکدیگر بوده اند. هر هنری از هنر دیگر مشتق می‌شده و عجیب اینکه هنرمندان ایرانی هرگز در بنداسم و عنوان نبوده اند و نگاهی گذرا به بازمانده‌های هنری ایران زمین بهترین مؤید ایثار نفس و فروتنی هنرمندان ایرانی است و از هر صد اثر باقیمانده، ممکن است تنها یکی امضای به وجود آورنده اش را داشته باشد...^۱

بطور کلی باید گفت آن بخش از هنر ایران که هنری متعهد و ردمی بود، بخاطر پیوند و آمیختگی محکم و استوارش با زندگی مردم توانست به دور از جنبه‌های تجاری و بیشتر در صراحت و صداقت رشد کند.

قلمکارسازی از جمله هنرهایی است که علیرغم پیشینه‌ی دیر و دورش، تا کنون کمتر موضوع یک تحقیق جامع و جدی بوده و اگر درباره‌ی سایر رشته‌های صنایع دستی ایران

---

^۱ - شاهکارهای هنر ایران - تألیف آرتر آبهام پوب

کم و بیش مآخذی در دسترس عموم هست، پیرامون این “هنر - صنعت” کمتر با نوشته یا کتابی برخورد می کنیم و آنچه که در کتب مختلف یافت می شود بسیار محدود بوده و به هیچ وجه نمی تواند جوابگوی علاقمندان تحقق پیرامون دست سازهای ایرانی باشد. قلمکار^۱ نوعی از بافته های رنگارنگ و الوان^۲ و یا پارچه یی ساده و مازو شده از کرباس کتان و غیره است که بر آن به وسیله ی قالب و مهر نقوشی تصویر کرده باشند و آنرا به اشکال پرده، سفره، رومیزی و غیره درآورند^۳.

این “هنر - صنعت” که وجه تسمیه اش را از شیوه ی تولید آغازین خود وام گرفته و هم اینک به گونه یی گسترده در اصفهان و به شکلی محدودتر در مشهد و دامغان هنوز، رونق و رواجی دارد از حدود اوایل قرن هفتم هجری قمری و همزمان با هجوم مغول ها، به ایران راه یافته و در گذشته هایی دور اصفهان، شیراز، بروجرد، همدان، رشت، کاشان، نخجوان، یزد، سمنان، گناباد، نجف آباد و روستاهای فارسان، گزیرخوار، خورزوق، برخوار، لنجان سده و ... جزو مراکز مهم پارچه های قلمکار به شمار می رفته و از نظر اهمیت، پارچه های قلمکار بروجردی در درجه ی اول قرار داشته است^۴ هم چنین شواهد و مدارک مکتوبی ازجمله نظریه عیسی بهنام در کتاب صنایع دستی ایران وجود دارد که حاکی از وجود نوعی پارچه ی نقاشی شده در قرن پنجم هجری قمری (یازدهم میلادی) است و همین امر باعث شده تا گروهی از سر شتابزدگی سابقه ی تولید قلمکار را به روزگار محمود غزنوی برسانند. در حالیکه صحت این مطلب را به دشواری میتوان پذیرفت زیرا

^۱ - Blook Printed

^۲ - فرهنگ نفیسی - تألیف علی اکبر نفیسی (ناظم الاطباء) جلد چهارم - صفحه ی 2703.

^۳ - فرهنگ معین، تألیف دکتر محمد معین، جلد دوم، صفحه 2721.

^۴ - ماهنامه هنر و مردم، شماره 80، خردادماه 1348.

استاد معتبرتر گویای آن است که قلمکاری و نقاشی روی پارچه به شکلی که امروزه مرسوم است دقیقاً از دوره‌ی مغول‌ها در ایران متداول شده و علت نیز آن است که چون مغول‌ها خراجگذار دولت چین شمالی بودند، اجباراً به ورود کالاهای چینی از جمله روی خوش نشان دادند و از آنجائیکه پارچه‌های چینی در مدت کوتاهی توانست در بازارهای ایران فروش فوق‌العاده‌ی پیدا کرده و مورد توجه مصرف‌کنندگان ایرانی قرار گیرد، هنرمندان رنگر و نساج از سویی درصدد کسب بازار جدیدی برای فرآورده‌هایشان برآمدند و از سویی کوشیدند تا توجه خوانین و عمال حکومت را به خود جلب کنند. زیرا بنا به روایت مرتضی‌راوندی در تاریخ اجتماعی ایران: «طبقه‌ی صنعتگران و پیشه‌وران در دوران حکومت سامانیان، غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان طبقه‌ی موثر و فعالی در محیط اجتماعی ایران بودند. تاجاییکه قوم خونخوار مغول که به هیچ چیز پای بند نبودند نسبت به طبقه‌ی هنرمند نظر عنایت داشتند و از کشتن و از بین بردن آنها حتی الامکان خودداری می‌کردند...» و از عبیدزاکانی نقل شده که: «در تواریخ مغول وارد است که هلاکوخان را چون بغداد مسخر شد جمعی را که از شمشیر بازمانده بودند بفرمود تا حاضر گردند حال هر قومی باز پرسید: چون بر احوال مجموع واقف گشت گفت: از محترفه^۱ ناگزیر است و ایشان را رخصت داد تا بر سر کار خود رفتند. تجار را مایه فرمود دادن تا از بهر بازرگانی کنند و...» به همین جهت صنعتگران در صدد ابداع شیوه‌ی جدیدی برای منقوش کردن پارچه و نمایاندن هنر خود برآمدند که از آنجمله نقاشی روی پارچه‌های ابریشم یا به اصطلاح پارچه‌های قلمکار قابل اشاره است.

---

^۱ - منظور صنعتگران و اهل حرفه است.

ProjectCenter

www.ProjectCenter.ir

📷 | @projehcenter

📍 | @projehcenter_ir